

підходів і теорій. Вона припускає принципову відмінність між семантичною та концептуальною структурою.

Теорія лексичних концептів і когнітивних моделей є частиною більшого поняття – когнітивна лінгвістика. Це когнітивна семантична теорія, що розглядає природу значення, значеннєві конструкції, а також відношення між буквальними та образними конструкціями і думками. Це також і когнітивна граматична теорія, що зосереджується на природі семантики граматики в межах лексичної репрезентації і на способах поєднання лексичних репрезентацій, які дають появу більших одиниць мови. Ця теорія коригує попередні підходи до зв'язку між семантичною та концептуальною структурою у когнітивній лінгвістиці.

Література

1. Киреева Д.М. Метафорическое переосмысление концептосферы <head>/<голова > в английском и русском языках: автореф. Дис. на соискание ученой степени канд. филологических наук: спец. 10.02.20. “Срнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание” / Д.М. Киреева; Горно-Алтайский государственный университет. – Новосибирск.– 2010. – 28 с.
2. Рахилина Е.В. Когнитивный анализ предметных имен: семантика и сочетаемость / Е.В.Рахилина. – М. : Русские словари, 2008. – 416 с.
3. Чугунова С.А. Происхождение времени (выборочный обзор книги В. Эванса “The Structure of Time: Language, meaning and temporal cognition”, 2004) / С.А. Чугунова // Вестник Тверского государственного университета. – Серия “Филология”. – 2006. – №3 (20). – Вып. 6. “Лингвистика и межкультурная коммуникация”. – С. 121– 132.
4. Evans V. How Words Mean: Lexical concepts, cognitive models and meaning construction. – Oxford University Press. – 2009. – 371 p.

Котух Н.В.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

Фразеологічна евфемізація як лінгвокультурне явище

Більшість сучасних досліджень фразеології здійснюється у руслі когнітивної лінгвістики, для якої характерна низка методологічних принципів. Провідну роль у мовознавчих студіях відіграє антропоцентричний підхід, згідно з яким у центрі мовотворчості перебуває людина, відбір і оцінка нею найрізноманітніших ситуацій і самої людини. Антропоцентризм сприймають як суб'єктивність розуміння семантичного змісту, в якому мовне значення – це інтерпретація світу людиною. Вважається, що 95 % фразеологізмів тісно пов'язані з життям та діяльністю людини.

Основою формування фразеологічного значення є етимологічний (первинний) образ, виникнення якого зумовлене: 1) відображенням у національно-мовній свідомості типової предметно-понятійної ситуації; 2)

смісловими асоціаціями, що спричинюються взаємодією лексичних компонентів фразем. Образне вираження позамовної реальності – результат суспільно значущого багатовікового її пізнання, синтезу розумового і чуттєвого світосприйняття. Значення фразеологізму поєднує в собі відображення позначуваного фрагмента дійсності й ставлення до нього певного колективу.

З огляду на мотивацію фразеологізмів можна реконструювати картину життя народу. В.Мокієнко пропонує для цього “сім ідеографічних рубрик: 1) природа, тваринний і рослинний світ; 2) анатомія людини і жести; 3) побутові уявлення; 4) історія; 5) соціальні відносини; 6) духовна культура – обряди, забобони, вірування; 7) фольклор, народне мовлення, гумор” [9, с. 55]. Наприклад, на позначення виокремлених сфер дійсності з-поміж фразеологізмів, що яскраво ілюструють лінгвокультурну специфіку України, такі:

1) *Божжа худоба / бджоли; зелена Олена / кропива; ні за цапову душу / даремно, марно; крапля в краплю / абсолютно точно; птахи ніч розкльовують / світає; сороки й ворони / абсолютно всі; старе луб'я / стара людина; те, що моркву риє / свиня; чортове насіння / коза;*

2) *твердої кості / рішучий, незламний, непохитний духом; Бог (крavecь) міру загубив / дуже високий; бородатий рід / вусатий рід / чоловік; лепетливий на язик / балакучий; бити чолом / схилитися перед кимсь;*

3) *грішна вода / горілка; гусяче пиво / вода; довгий карбованець / легкий і великий заробіток; занюхати ковбасу в борщі / зміркувати, в чому діло, здогадатися; Іванова хата / в'язниця; твердий хліб / нелегке життя; правити теревені / балакати; три мішки гречаної вовни та чотири копи гречки / говорити дурниці, нісенітниці; і хліб і до хліба / абсолютно все; довбнею не доб'єш / жеребця загнуждає / здоровий, дужий; лизати халяви / підлещуватися;*

4) *вольний козак; мов підступа орда; заголити в солдати; брати під аршин; прикувати до ганебного стовпа; заливати за шкуру сала;*

5) *бабина дочка (дівка) / лінива дівчина; бита голова / старша досвідчена людина; біла кість / знатна людина; біла челядь / жінка; давати джосу / драла / добру порцію / з причинком / ляпаса / перцю / повен міх / халадію / хлости / хльору / чосу – бити, карати биттям; добре як голому в терні / про незручне, некомфортне, складне становище; добрий кожух / багатий селянин; латана свитина / бідна людина; сіра свита / проста людина; старший куди пошлють / людина, яка виконує незначні доручення; з піску мотузки сукає / надзвичайно практична людина; світ замакітрився / хтось втратив здатність логічно мислити, адекватно сприймати дійсність, комусь погано;*

6) *Божжа подоба / людина; Божий дім / церква; копита задерти / померти; пучка духу / як з хреста знятий / кволий, немічний; топтати ряст / жити;*

7) *комарика придавити / поспати; ні складу ні ладу / невродливий; лис Микита / хитрун; Михайло-незгадайло / забудькуватий; чотири милі за піч / близько, поруч; як світ світом / споконвіків; як стій / моментально; яка фузія? / хто? що?; якась мара / хтось; який кат? / хто? що?*

Фразеологізми відображають національну картині світу або своїм словокомплексом (*топтати ряс, пошити в дурні, на руку ковілька, передати куті меду, знизав плечима, зажмури́в очі, накопи́ла губи*), або виразно маркованими складовими (*як дурень з писанкою, барвінок рвати, скупаний у любистку / м'яті, баба Палажка і баба Параска, поїхати за Дунай, Січ розводити, пирятинська верства, вареники з нетом, чай з таким*). Семантика багатьох українських фразеологізмів пов'язана з рослинними назвами: *калина, явір, тополя, дуб, верба, вишня, лобода* та ін. При цьому назви реалій відбивають не флору саму по собі, а зацікавленість людей у символічних властивостях елементів свого культурного середовища.

Як бачимо, фразеологічні одиниці широко вживаються в усному і писемному мовленні, у літературній мові й діалектах і охоплюють різні сфери матеріальної і духовної культури. Мова є засобом відображення культури, але тоді як мова є автономною (може розглядатися як незалежна семіотична система, окремо від культури), культура, хоч і знакова система, не може самоорганізуватися без мови. Мова – компонент і знаряддя культури, знаючи мову, людина може долучитися до досягнень науки, літератури, традицій. Мова – специфічний спосіб існування культури, фактор формування культурних кодів, хоча коди мови і культури можуть бути різними, кожна мовна особистість є культурною особистістю. Отже, культура формує й організовує мовну особистість.

На основі урахування взаємозв'язку і взаємодії мови і культури на сучасному етапі актуальними є культурологічні підходи до вивчення мови (лінгвокраїнознавчий, лінгвокультурологічний, етнографічний, соціокультурний, міжкультурний). Необхідність у використанні цих підходів зумовлена вимогами часу: входженням України в єдиний світний простір. За переваги таких підходів до мови домінують ідеї культурної трансляції і трансформації. Формою інтерпретації змісту є не тлумачення, а культурний коментар, який не збігається з етимологічним. Реалізація культуроорієнтованих підходів надає можливість формування особистості, що засвоює цінності рідної культури, а також сприймає діалог культур й відчуває готовність до міжкультурної комунікації.

Увага до української лінгвокультурної самобутності виявляється насамперед на рівні лексики і фразеології, проте словникової інформації недостатньо, необхідні відомості з основ національної культури, що виявляють особливості сприйняття і національного бачення світу, втілені в засобах мовного коду. Словникова дефініція тільки частково відображає культурно-національну конотацію фразеологізму, оскільки його значення включає додаткові семантичні, емоційно-оцінні, стилістичні елементи, які доповнюють предметно-понятійний зміст мовної одиниці й надають їй експресивної функції на основі відомостей, співвідносних з емпіричним, культурно-історичним, світоглядним знанням мовців.

До специфічних мовних явищ належить евфемізація, що “виявляє органічний зв'язок узусного й локального, лінгвістичного й екстралінгвістичного” [12, с. 207]. Сьогодні на часі дослідження науковців про

причини появи евфемізмів, сфери їх функціонування, цілі, мотиви та способи евфемізації мови. Проблемаам пристойного мовлення присвятили свої роботи: Л.Булаховській, Н.Босчаєва, Ж.Варбот, В.Великорода, А.Кацев, Т.Кияк, М.Ковшова, В.Кодухов, Л.Крисін, Б.Ларін, Т.Лебедева, І.Мілева, В.Москвін, Л.Скрипник, К.Серажим, О.Тараненко, В.Ужченко, Л.Щербачук, Т.Світлична та ін.

У власне лінгвістичному аспекті зазвичай розрізняють два етапи становлення евфемізмів. Перший полягає у виділенні негативного денотата (предмета чи явища), унаслідок чого пряме найменування не може бути використане і підлягає табуванню. Другий етап – опосередкованість номінації меліоративного (покращеного) характеру. Щоб стати евфемізмом, “пряме найменування має створювати асоціації у свідомості мовця й слухача з предметом чи явищем більш позитивної оцінки, ніж денотат” [7, с. 5].

Незважаючи на те, що виділити ці етапи нескладно, загальноприйнятої дефініції терміна “евфемізм” не існує, хоча сутність всіх визначень полягає у прагненні завуалювати грубу назву, пом’якшити її. Так, Л. Крисін визначає евфемізм як “спосіб непрямого, перифрастичного й при цьому пом’якшувального позначення предметів, властивостей чи дій” [7, с. 32]. Ж.Варбот трактує евфемізми як “замінники різких, вульгарних, грубих слів і виразів” [2, с. 105]. Визначення В.Кодухова враховує соціокультурний і психологічний аспекти: “Синоніми-евфемізми як протилежність лайливим словам є словами, що облагороджують мовлення” [6, с. 12]. В.Великорода звертає увагу на те, що “евфемізми – це одиниці вторинної номінації з відносно позитивною конотацією, що використовуються для заміни прямих найменувань, вживання яких з соціально чи психологічно зумовлених причин вважається небажаним” [3, с. 18]. Т. Кияк наголошує на тому, що “евфемізми є видом експресивно-забарвленої лексики й мають складнішу смислову структуру, ніж лексика нейтральна; їм властива конотативна семантика, яку створює той додатковий макрокомпонент семантичної структури (конотація), що є зв’язком між номінацією та денотатом і вбирає в себе всю інформацію, яка репрезентує оцінку й емоційну функції, що разом створюють зміст, традиційно співвідносний з поняттям експресивності: конотація – додатковий зміст слова чи виразу, його супутні семантичні або стилістичні відтінки, які накладаються на його основне значення й слугують для вираження різноманітних експресивно-оцінних обертонів” [4, с. 101]. До комунікативних аспектів евфемізації апелює В. Москвін, констатує “крім прагнення замаскувати неприємну правду, бажання показати пошану до співрозмовника” [10, с. 59]. У дефініції Л. Булаховського відчутні мотиви давнього табу, “небезпеки викликати лихі сили, що стоять за словом” [1, с. 45], проте, на думку вченого, процес евфемізації не обмежується лише забобонами.

Отже, евфемізація – явище заміни точної однослівної назви певного поняття, пряме вираження якого було б певною мірою небажаним. В основі мотивації евфемізмів – пом’якшення вислову, пристойність, ввічливість, а також заміна табуєваних назв. У лінгвістичному аспекті евфемізми розглядають як різновиди перифраз. Разом з тим евфемізмам властива

соціальна конотація, тому вони сприймаються певним чином як “перехідні одиниці від етнокультурного до лінгвістичного порядку або як їх синтез” [12, с. 196].

Головною метою вживання евфемізмів є прагматичний намір нівелювати загострені проблеми, пом’якшити категоричність висловлювань, показати дійсність у більш привабливому світі.

Наприклад: “... серед матеріалів характерний запис, як попервах українці свою культуру будували. Узялися дуже ретельно ... А потім за щось завелись, зразу за голоблі (була в них така зброя, на манір лицарських середньовічних списів), та як ізчепились полемізувати ... Полемізували, аж дивляться – у всіх кров тече ... Тоді повставали й стогнуть:

– Якби ж знаття, що один одному голови попровалюємо, не бились би!”
(Остап Вишня) [14].

Найчастіше евфемізми вводяться до тексту з метою створення комічного вираження, іноді з цензурних – етичних та ідеологічних міркувань. Цікавим прикладом, що поєднує в собі всі ці моменти, є епіграма О.С. Пушкіна [14], присвячена евфемізму:

*Иная брань, конечно, неприличность.
Нельзя сказать: какой-то де старик.
Козёл в очках, плюгавый клеветник,
И зол, и подл: всё это будет личность.
Но можете печатать, например,
Что господин парнасский старовер,
В своих статьях бессмыслицы оратор,
Отменно вял, отменно скучноват,
Тяжеловат и даже глуповат,
Тут не лицо, а только литератор.*

У лінгвістичній літературі виділяють кілька сфер евфемізації. Класифікація слів-табу запропонована М. Маковським: “імена богів і духів, імена людей, найменування тварин, рослин, явищ природи, найменування хвороб і смерті, назви частин тіла” [8, с. 29]. Л. Скрипник окреслює такі сфери суспільного життя, що евфемізуються в культурному світосприйнятті та мовній картині світу українців: “наближення смерті, смерть, зрада в подружньому житті, порушення вірності” [11, с. 218-219]. Енциклопедія української мови констатує “магічно-забобонну, криптологічно-маскувальну, політико-ідеологічну, пом’якшувально-меліоративну, жартівливо-іронічну функції евфемізмів” [13, с. 154-155]. А. Крисін вважає, що існує дві сфери евфемізації: особисте і соціальне життя. На широкому спектрі призначення евфемізмів наголошує М. Ковшова. Евфемізми, на її думку, виконують “етико-етикетну, емоційно-психологічну, естетичну, загальнокультурну функції, мають важливе значення у створенні емоційно-позитивного, доброзичливого, культурного, успішного спілкування” [5, с. 11].

Розглядаючи евфемізацію як семантичний і культурологічний фактор формування фразеологічних універсалій, В. Ужченко детально аналізує сфери “бути близьким до смерті”, “померти”, “дурний”, “інтимне (сімейне й

фізіологічне) життя жінки”, “бути п’яним”, “красти”, “обманювати”, “заборони в мисливській сфері” [12 , с. 182 - 207].

Унаслідок соціокультурних змін останнього десятиліття, що спричинили демократизацію мовлення, можна говорити про часткове, а в деяких випадках і повне зняття обмежень на використання ненормативної лексики, а також про значне послаблення нормативного контролю у певних мовних колективах. Усе частіше спостерігаємо тенденцію до уживання евфемізмів у політичному дискурсі, публіцистичному мовленні, ЗМІ. Хоча, за нашими спостереженнями, не всі обтяжують себе вживанням евфемізмів. У такому випадку виникає психологічний дискомфорт, спричинений розумінням неприйняття соціумом подібних висловів, оскільки вони можуть образити почуття співрозмовника або аудиторії.

Сучасні евфемізми зумовлені настановами національної культури, зокрема бажанням: дотримуватися морально-етичних норм: *влізити на грушку і рвати петрушку / говорити дурниці, нісенітниці*; завуалювати людські вади: *жвавий як рак на греблі / надзвичайно повільний*; *кисла Оришка / плаксива жінка, дівчина*; *братися молоком / голова борошном припала / сивіти*; замаскувати прями назви, пов’язані з темою смерті: *вибратися до Закопаного / віддатися за Муравського / померти*; *кирпата свашка / смерть*; приховати те, що належить до сфери фізіології, а також поняття, дотичні до сім’ї, шлюбу, інтимної сфери: *бабин смик / парубок, що жениться на старшій за нього жінці заради статків*; *жіночій дядько / гульвіса*; уникнути грубої лайки.

Отже, лінгвокультурна специфіка фразеологічних одиниць української мови визначається співвіднесеністю її з елементами матеріальної і духовної культури суспільства. Фразеологічні евфемізми не тільки ілюструють особливості національної фразеологічної картини світу, а й свідчать про типологічні зв’язки споріднених мов. Фразеологічна евфемізація як лінгвокультурне явище охоплює різноманітні сфери не лише матеріального, а й духовного життя народу й потребує детального опрацювання. Подальший розвиток когнітивного напрямку в лінгвістиці сприятиме ґрунтовній розробці проблеми.

Література

1. Булаховський Л.А. Вибрані праці: у 5 т. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1975. – 495 с.
2. Варбот Ж.Ж. Табу // Русский язык: энциклопедия / [гл. ред Ф.П. Филин] – М.: Советская энциклопедия, 1979. – С. 345-346.
3. Великорода В.Б. Семантичні та функціонально-прагматичні характеристики евфемізмів в англійській мові: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Великорода Віра Богданівна. – Л., 2007. – 232 с.
4. Кияк Т.Р. Лингвистические аспекты терминоведения / Т.Р. Кияк. – К.: УМК ВО, 1989. – 104 с.

5. Ковшова М.Л. Семантика и прагматика евфемизмов. Краткий тематический словарь современных русских эвфемизмов / М.Л. Ковшова. – М.: Гносис, 2007. – 320 с.
6. Кодухов В.И. Лексико-семантические группы слов: лекция / В.И. Кодухов. – Л., 1955. – 35 с.
7. Крысин Л.П. Эвфемизмы в современной русской речи / Л.П. Крысин // Русистика. – 1994. – № 1-2. – С. 28-49.
8. Маковский М.М. Феномен табу в традициях и в языке индоевропейцев. Сущность – формы – развитие / М.М. Маковский. – М.: Ком Книга, 2006. – 152 с.
9. Мокиенко В.М. Образы русской речи: Историко-этимологические и этнолингвистические очерки фразеологии / В.М. Мокиенко. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1986. – 280 с.
10. Москвин В.П. Эвфемизмы: системные связи, функции и способы образования / В.П. Москвин // Вопросы языкознания. – 2001. – №3. – С. 58-69.
11. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови / Л.Г. Скрипник. – К.: Наукова думка, 1973. – 280 с.
12. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – К.: Знання, 2007. – 494 с.
13. Українська мова: Енциклопедія / за ред. В.М. Русанівського. – К.: Вид-во імені М.П. Бажана, 2004. – 824 с.
14. Евфемизми // www.ukrlit.vn.ua/info/criticism/euphemism.html

Кравченко В.Л.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка

Базові метафоричні моделі у репрезентації лінгвоконцептів

Метафора є універсальним семантичним засобом, що використовується в усіх функціональних стилях і типах дискурсу. Крім цього, вона має також і специфічні характеристики, зумовлені семантичними, позалінгвальними, соціолінгвістичними та комунікативно-прагматичними особливостями функціонального стилю й типу дискурсу, у якому вона вживається [1, с. 8-9]. Роль метафори в політичній комунікації не обмежується завданням створення додаткової експресивності. ЗМК активно використовують метафору для побудови тих або інших моделей світу.

Метафора пронизує все наше повсякденне життя та проявляється не тільки в мові, але й у мисленні та дії. Наша звичайна понятійна система, у межах якої ми думаємо та діємо, є метафоричною за природою [216, с. 28].

Метафора є універсальним засобом пізнання об'єктів дійсності, їх найменування, створення образів та породження нових значень. Метафора “спрямована на створення образу суб'єкта, що виявив би його латентну сутність”, крім того, вона “посилює розуміння реальності” [5, с. 339] і визначає